

Herdenking van de luchtaanval op Dresden: Dader of slachtoffer?

Midden februari is voor de stad Dresden en haar inwoners een moment van bezinning verzezen op het noodlottige geallieerde bombardement, nu al weer 72 jaar geleden. Ter gelegenheid van de herdenking heeft het *Kunsthause Dresden* de Duits-Syrische kunstenaar Manaf Haloumi opdracht gegeven op de Neumarkt vis-a-vis de *Frauenkirche* een opvallend kunstobject te installeren. Het herinnert met 3 rechtovereind geplaatste buswrakken aan een in de stad Aleppo opgeworpen verschansing tegen scherpschutters. Het dient als monument voor burgerslachtoffers door militair geweld.

De businstallatie in Dresden naar het voorbeeld van een barricade in het Syrische Aleppo.

Het tijdelijke vredesmonument (tot april 2017) voor de *Frauenkirche* is bedoeld als verwijzing naar het leed in de eveneens zwaar door de oorlog getroffen stad Aleppo. Menige inwoner van Dresden kan daar maar weinig waardering voor opbrengen. Ze zouden liever zien, dat er een permanent monument voor de omgekomen inwoners van Dresden zou worden opgericht. Het is bovendien pijnlijk, nu foto's van de barricade in Aleppo, die tot voorbeeld diende, de indruk wekken, dat de deze door één van de grootste terreurmilities van Syrië zou zijn opgeworpen, maar volgens de fotograaf waren de wrakken door het provinciale bestuur en door de inwoners zelf in de straat in Aleppo geplaatst, om zichzelf tegen scherpschutters te beschermen. Later zou de terreurmilitie er een vlag op hebben geplaatst.

Volgens burgermeester Hilbert van Dresden herinnert het object er juist aan, dat ook in Dresden mensen vervolgd, vernederd en gedood werden nu nationaal-populistische bewegingen vooral inzetten op het vergeten. Hij reageert hiermee kennelijk op de omstreden uitspraak onlangs van Björn Höcke, fractievoorzitter in het parlement van Thüringen voor de rechtspopulistische partij AfD met een verwijzing naar het Holocaustmonument in Berlijn:

Wir Deutschen sind das einzige Volk, das sich ein Denkmal der Schande in das Herz seiner Hauptstadt gepflanzt hat.

Inmiddels heeft Höcke zich van zijn eigen uitspraak publiekelijk gedistantieerd: *Ich habe ein großes, ein wichtiges Thema leider in einer Bierzeltrede vergeigt*. In zijn partij is inmiddels een weinig kansrijke royementsprocedure tegen hem opgestart. Wat niet meer dan een incident lijkt, is echter eerder exemplarisch voor een zich veranderende herinneringscultuur in Duitsland, althans bij delen van de bevolking vooral in de voormalige DDR en met name in Dresden. Deze cultuur evalueerde van het aanvankelijke *wir haben es nicht gewusst* tot een cultuur van boete en historische schuld, ironisch genoeg vooral verwoord door de oud SS-er en nobelprijswinnaar Günter Grass, als het morele geweten van de Bondsrepubliek in zijn *Danziger Trilogie*, waartoe naast de *Blechtrommel*, de novelle *Katz und Maus* en de Roman *Hundejahre* behoren. Grass zegt hier zelf over: *Alle drei Ich-Erzähler schreiben aus Schuld heraus, aus verdrängter Schuld, aus ironisierter Schuld, aus pathetischem Schuldverlangen, einem Schuldbedürfnis heraus*",

Knieval in Warschau

Veertig jaar na de capitulatie van Nazi-Duitsland hield de Bondspresident Friedrich von Weizäcker een historische rede, waarin hij een Duitse collectieve schuld afwees: *Schuld ist, wie Unschuld, nicht kollektiv, sondern persönlich*. Hij sprak daarentegen over een *schwere Erbschaft*, die de oorlogsgeneratie heeft nagelaten en riep alle Duitsers op het verleden niet te verdringen.

Bondskanselier Willy Brandt, die nota bene zelf voor de nazi's gevlucht was, had dat collectieve schuldbewustzijn in 1970 op indrukwekkende wijze belichaamd bij zijn legendarische knieval voor het monument voor de slachtoffers van de opstand in het ghetto van Warschau.

Brandt schreef zelf later over zijn knieval op de dag waarop Duitsland formeel de nieuwe oostgrens met Polen erkend had: *Am Abgrund der deutschen Geschichte und unter der Last der Millionen Ermordeten tat ich, was Menschen tun, wenn die Sprache versagt*.

Naast het latente breed gedragen schuldbewustzijn in Duitsland koestert Oostenrijk zich eerder in de slachtofferrol. De Oostenrijkers waren mededaders maar zouden bij de *Anschluss* in 1938 door de Duitsers overrompeld zijn. Dat beeld werd door de Geallieerden gevoed, die aan het einde van de oorlog pamfletten over Oostenrijk afwierpen om de bewoners van de Alpenrepubliek op die slachtofferrol te wijzen, teneinde het Oostenrijkse verzet te stimuleren.

De Oostenrijkse autrice en Nobelprijswinnares Elfriede Jelinek heeft een uiterst kritisch oordeel over de mislukte *Vergangenheitsbewältigung* in haar geboorteland: *Als je het psychoanalytisch uitdrukt zou je kunnen zeggen dat Oostenrijk – het land van daders bij uitstek – na de oorlog een valse onschuld in de schoot geworpen kreeg. Het naoorlogse Duitsland is een veel democratischer land geworden dan Oostenrijk, dat zich nog altijd in zijn valse onschuld wentelt en dat niet toelaat dat er ook maar een beetje kritiek aan de oppervlakte treedt.* – *Nestbeschmutzer* is het oordeel van haar tegenstanders in Oostenrijk, die voor de theaters in Wenen demonstreren, als haar toneelstukken, die de verdrongen Nazi-erfenis thematiseren, worden opgevoerd.

Ondertussen is burgemeester Hilbert van Dresden zelfs met de dood bedreigd en wordt hij als *Volksverräter* weggezet door dubieuze lieden, omdat hij waarschuwde voor de *slachtoffermythe*. Dresden zou *geen onschuldige stad* zijn geweest t.t.v. het bombardement.

Overigens twijfelde zelfs Churchill ruim een maand na het bombardement van Dresden al aan de legitimiteit ervan:

It seems to me that the moment has come when the question of bombing of German cities simply for the sake of increasing the terror, though under other pretexts, should be reviewed. Otherwise we shall come into control of an utterly ruined land ... The destruction of Dresden remains a serious query against the conduct of Allied bombing. ... I feel the need for more precise concentration upon military objectives such as oil and communications behind the immediate battle-zone, rather than on mere acts of terror and wanton destruction, however impressive.

In de Jaren 50 van de vorige eeuw ging de internationale pers nog uit van 250.000 tot 500.000 doden ten gevolge van het bombardement op Dresden. Om een einde te maken aan de eeuwig durende discussie over het aantal slachtoffers van het bombardement stelde de stad Dresden in 2004 een onderzoekscommissie in, die na 6 jaar min of meer intensief onderzoek tot de slotsom kwam, dat er tussen 20.000 en 25.000 doden gedocumenteerd kunnen worden. Het is duidelijk, dat het in de Nazipropaganda niet slecht uitkwam het aantal slachtoffers op te blazen, terwijl de geallieerden er eerder belang bij hadden de gevolgen van het desastreuze bombardement te bagatelliseren. Gelet op het opmerkelijk geslonken aantal slachtoffers lijkt het erop, dat de overwinnaars uiteindelijk ook het gelijk aan hun zijde kregen, als het gaat over de impact van de omstreken militaire actie voor de civiele bevolking van Dresden.

In Engeland weerklonken tijdens de oorlogsjaren maar weinig ethische of juridische bezwaren tegen het bombarderen van Duitse steden. Ze werden zo nu en dan wel geuit, maar er was als gevolg van de luchtslag om Engeland weinig gehoor voor, hoewel de acties conflicteerden met het volkerenrecht. Een stad als Emmerich in de nabije grensstreek is vanuit de lucht voor 90% verwoest zonder dat daar een militair-strategische overweging voor kan worden aangevoerd. Tot op heden zijn de littekens van het bombardement overal in het stadje aan de Rijn waarneembaar. Van het fraaie aanzien van deze historische Hanzestad is vrijwel niets bewaard gebleven. Wat hadden de burgers van Emmerich misdaan? Wat hadden ze moeten doen om de bommen tegen te houden? Hadden ze de Britse piloten met een witte zakdoek toe moeten wuiven?

In het tijdens de Conferentie van Den Haag van 1907 vastgelegde oorlogsrecht is eenduidig geformuleerd, dat het niet toegestaan is onverdedigde steden, dorpen, bewoonde en onbewoonde panden met welke middelen dan ook aan te vallen, of te beschieten, maar ook in Aleppo werden recentelijk zelfs ziekenhuizen gericht tot doelwit verklaard met als argument, dat het vijandelijke doelen waren, waarin de vijand zich had verschanst. In oorlogstijd blijken nobel bedoelde spelregels niet langer van toepassing te zijn. In de visie van de RAF en de USAAF was Dresden een legitiem militair doel en was er geen sprake van een (verboden) terreuraanval. Die visie is in de wetenschap op z'n minst omstreken. Feit is, dat er geen geallieerde oorlogsmisdadigers werden aangeklaagd, lat staan veroordeeld.

Mulisch stelde al vast: Het is de overwinnaar, die beslist, wie oorlogsmisdaden heeft begaan. Hij thematiseerde dat in zijn boek *Het stenen bruidsbed*, dat relatief kort na de oorlog in 1959 werd gepubliceerd. Mulisch was kort daarvoor in de verwoeste stad Dresden geweest.

Hoofdpersoon in de roman is de Amerikaanse oorlogsveteraan Norman Corinth, Als boordschutter op een USAAF-bommenwerper had hij op burgers uit Dresden geschoten, die de brandende stad uit vluchtten richting Elbe-oever. Tegenwoordig is het de vraag, of die beschietingen op de weerloze bevolking mythe of werkelijkheid zijn. Uit recent onderzoek is niet gebleken, dat er vanuit de lucht op de Elbe-oever is geschoten. In zijn eigen perceptie (en die van Mulisch) was de hoofdpersoon oorlogsmisdadiger, maar hij was tevens slachtoffer. Zijn vliegtuig was neergehaald. Zijn aangezicht was als gevolg daarvan gedeeltelijk verminkt.

Mulisch stond ambivalent tegenover het predicaat *oorlogsmisdadiger*. Zijn eigen vader was in 1945 als collaborateur opgesloten in een interneringskamp. Hij was in de oorlogsjaren hoofd van de personeelsafdeling van de bank Lippmann, Rosenthal & Co., die de in beslag genomen tegoeden van gedeporteerde joden 'beheerde'. Als personeelsfunctionaris was de vader van Mulisch niet direct betrokken geweest bij de omstreken manipulaties van deze bank en tegelijkertijd wist hij dankzij zijn positie bij de bank zijn Joodse echtgenote en zijn zoon Harry uit het concentratiekamp te houden.

De Duitse equivalent van onze dodenherdenking is de *Volkstrauertag*. Sinds 1952 vindt deze op een zondag in november plaats. De traditie gaat terug tot 1925 toen landelijk een herdenkingsdag werd ingevoerd voor de gevallen van de 1^e wereldoorlog. Nadat de nazi's aan de macht waren gekomen werd de herdenking omgedoopt

tot *Heldengedenktage*. Hitler persoonlijk bepaalde, dat deze dag op 16 maart gecelebreerd moest worden. Vanwege de vele oorlogsslachtoffers was het niet opportuun de omstreken en door de nazi's voor hun doelen misbruikte *Heldengedenktage* aan te passen aan de nieuwe visie in de prillr Bondsrepubliek in de omgang met oorlogsgesneuvelden. Daarvoor was pas ruimte in 1952. Het ging niet langer om een heldencultus en de herdenking betrof niet meer alleen gevallen militairen. Tegenwoordig worden op de *Volkstrauertag* in het algemeen alle slachtoffers van oorlog en geweld herdacht. Bondspresident Joachim Gauck begon zijn rede ter gelegenheid van de *Volkstrauertag* in 2016 met de woorden:

Wir denken heute an die Opfer von Gewalt und Krieg, an Kinder, Frauen und Männer aller Völker...

und unsere Verantwortung gilt dem Frieden unter den Menschen zu Hause und in der ganzen Welt.

Sinds 1919 beheert de *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.* in 45 landen de Duitse oorlogskerkhoven, maar ook de massagraven voor slachtoffers van bombardementen en de Shoa. Met de gelijkschakeling in 1933 werd de *Volksbund* verder voor het karretje gespannen van de heldencultus van de nazi's, reden om de vereniging na de oorlog in de DDR te verbieden. In West-Duitsland en in het verenigde Duitsland bleef de *Volksbund* - zelfs onder de oude beladen naam - haar rol vervullen met ruim een half miljoen leden, onder het beschermheerschap van de Bondspresident en gefinancierd

door het Duitse ministerie van buitenlandse zaken, zij het zonder de potsierlijke heldenverering.

Hoewel de wet op collectes in Nordrhein-Westfalen in 2010 als overbodige bureaucratie werd opgeheven, wordt je er zelden met collectes aan huis geconfronteerd. Een uitzondering daarop vormt de jaarlijkse geldinzameling in november voor de *Volksbund*. Wat doe je dan als naar Duitsland verhuisde Nederlander, als een geuniformeerde Duitse soldaat of schutter bij je aanbelt en je de collectebus voorhoudt?

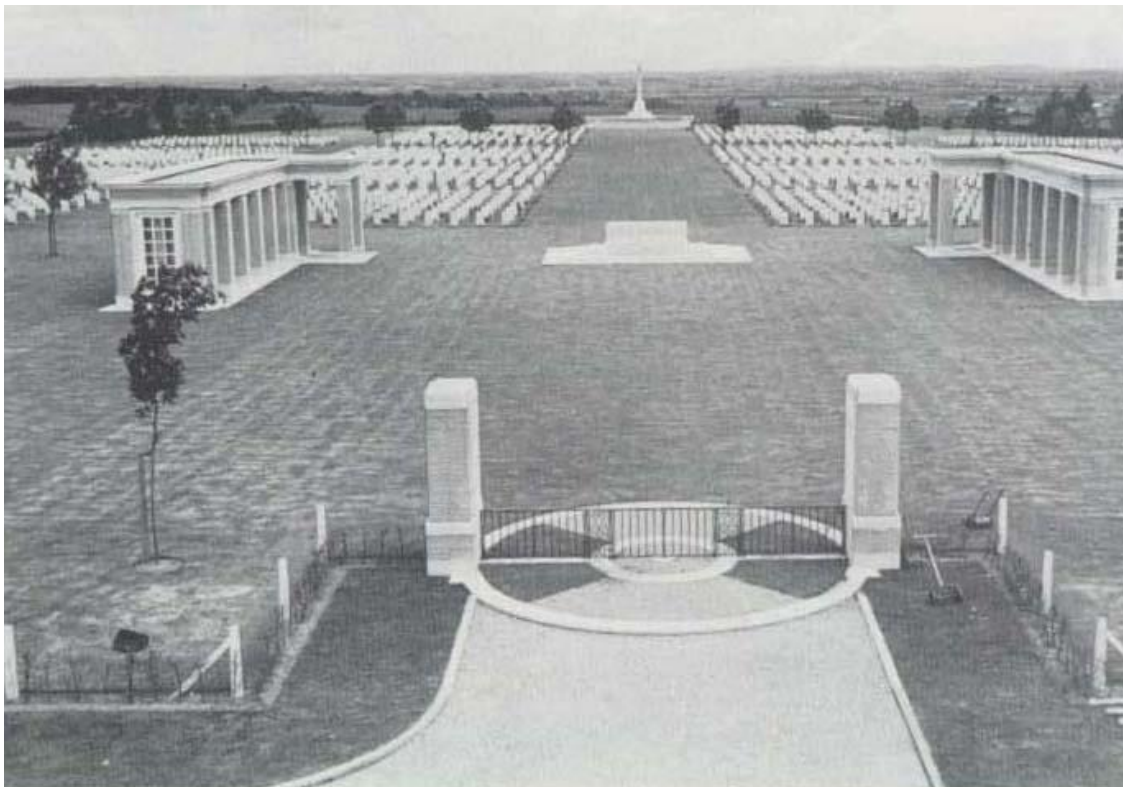
De gevallen soldaten, waarvoor zij collecteren, zijn mogelijk op 10 mei 1940 Nederland binnen gevallen. Wie weet waren ze betrokken bij het bombardement op Rotterdam 4 dagen later. Wellicht hebben ze onze ouders en grootouders tijdens de oorlog getiranniseerd. Moet ik als Nederlander

bijdragen tot het onderhoud van hun graf, waarmee ze voortijdig hun aandeel in de oorlog moesten bekopen? Hadden ze vrijwillig naar het front begeven? Hebben ze schuld op zich geladen tijdens de bezetting? Hoe vonden zij de dood? Moeten ze in hun graf nog door mij gestraft worden, omdat ze misschien buiten hun wil aan de verkeerde kant van het front stonden onder een misdadig regime? Kortom moet ik ertoe bijdragen, dat ze een waardig graf krijgen en dat dat onderhouden wordt tot in alle eeuwigheid? Een waar dilemma.

Opvallend het verschil tussen het in 1948 aangelegde Duitse oorlogskerkhof, verscholen op de heide bij Donsbrüggen in de buurt van Kleef ...

en de paradijselijk witte militaire **ere**begraafplaats voor onze Canadese helden enkele kilometers verder op een heuvel in Groesbeek uitziend over het omringende voormalige slagveld.

Natuurlijk verdienen de Canadese *helden* onze eeuwige dank, dat zij hun leven opofferden voor onze vrijheid. Omdat zij in onze beleving voor de *goede zaak* streden, verleenden wij an de gevallenen de status van *held* en kregen ze een plek op een **ere**begraafplaats.

Moeten de zielen van de Duitse militairen daarom eeuwig verloren en vergeten op de duistere heide smoren omdat ze door een verkeerd regime naar het front werden gezonden?

Terug naar Dresden, waar de *Ewiggestrigen* een fatsoenlijk monument voor de gevallen van het bombardement verlangen en als er al een link gelegd wordt naar de actualiteit, dan vooral niet rond 13 februari, de dag waarop de aanval op de stad begon.

Dat lijkt wellicht geen geheel onredelijke eis, gelet op het wat verloren monument voor de slachtoffers van de luchtaanval, dat in 2006 op het Dresdener Annenfriedhof verrees.

Op de obelisk is de volgende tekst ingegraveerd:

Wie liegt die Stadt so wüst, die voll Volks war. Alle ihre Tore stehen öde / Wie liegen die Steine des Heiligtums vorn auf

allen Gassen verstreut. Er hat ein Feuer aus der Höhe in meine Gebeine gesandt und es lassen walten, ontleend aan een koorwerk van Rudolf Mauersberger, de koorleider van het beroemde *Dresdener Kreuzchor*, dat hij kort na het bombardement componeerde.

Gezegd moet worden, dat Dresden onder het Oost-Duitse bewind midden in het hart van de stad jarenlang een markanter gedenkteken had, dat als aanklacht diende tegen de oorlog en het verwoestende bombardement. De *Frauenkirche* stortte pas twee dagen na het bombardement in.

Het was niet zozeer een bewuste keuze van het communistische stadsbestuur om de ruïne van de kerk onaangeroerd te laten. Reconstructie werd niet uitgesloten, maar het geld daarvoor ontbrak. Toen het stadsbestuur de berg puin in de jaren zestig wilde opruimen ten gunste van een parkeerplaats, kwam de bevolking daartegen met succes in opstand. Pas in 1966 werd de ruïne officieel tot gedenkteken verheven. Voor veel inwoners van Dresden was het een plek geworden ter nagedachtenis van dierbaren, die bij het bombardement waren omgekomen en die nooit een graf

hadden gekregen. Op 13 februari, de eerste dag van de verwoestende luchtaanval vonden er van overheidswege georganiseerde antifascistische manifestaties bij de ruïne plaats. Vanaf 1982 koos de aanvankelijke christelijke burgerrechtbeweging de ruïne tot een plek waar zwijgend werd

opgeroepen tot een protest tegen de oorlog en voor de vrede. Dat was niet erg naar de zin van het regime, maar de staat kon er niet veel tegen ondernemen.

In de jaren 80 kwamen voor het eerst stemmen op om de kerk weer met geld uit het Westen op te bouwen. Inmiddels waren in directe omgeving van de ruïne al diverse historische monumenten gereconstrueerd, wat voorlopig werd afgesloten met de wederopbouw van de Semper-opera en het *Grüne Gewölbe*. Het idee van de wederopbouw werd o.m. ingegeven door de steeds verdergaande verwerking van de ruïne. Op termijn zou deze niet langer tot herinneringsmonument kunnen dienen. In 1991 besloot de Lutherse kerksynode formeel tot wederopbouw van de *Frauenkirche*. Uiteindelijk heeft de reconstructie 180 miljoen euro gekost. Een miljoen werd bijgedragen vanuit Engeland, o.a. door het koningshuis. Ook koningin Beatrix heeft financieel bijgedragen.

Bij de wederopbouw werden duizenden brokstukken met gebruikmaking van een computer-programma weer op de oorspronkelijke plaats in de nieuwe constructie geïntegreerd.

De bisschop van Coventry schonk bij de inwijding in 2005 als teken van verzoening een zgn. nagelkruis. De kathedraal van Coventry was bij een Duits bombardement in 1940 verwoest. De proost van de kathedraal liet van nagels uit de verwoeste dakstoel een kruis smeden. Een kopie van dat kruis staat nu ook op het altaar van de *Frauenkirche*.

Met de reconstructie is een markant anti-oorlogsmonument uit het stadsbeeld verdwenen. Daarentegen geldt de herstellende monumentale kerk nu als een symbool voor de overwonnen oorlog, voor de wederopbouw verbonden met een samenleving, waarin de mensen in vrede en vrijheid kunnen leven.

Veel Duitse steden zijn in de oorlog door zware bombardementen getroffen. Het lijkt erop, dat de Duitsers de verwoesting van hun stad als een onvermijdbare

consequentie van de verloren oorlog hebben aanvaard. Alleen rondom het bombardement van Dresden gaan er iedere keer weer stemmen op, dat de luchtaanval op de weerloze bevolking van Dresden toch wel als een oorlogsmisdaad van de geallieerden bestempeld kan worden met als argument, dat Dresden nauwelijks als militair doel kon worden beschouwd. Feit is, dat vooral de binnenstad en het historische centrum gebombardeerd werden, niet de buitenwijken waar de industrie gevestigd was en evenmin het station, dat een belangrijk verkeersknooppunt was. Wat wellicht een rol heeft gespeeld, is de verrassing, dat ook Dresden tot doelwit werd gekozen, juist Dresden, dat slechts als cultuurstad gold, maar het is de vraag of dat terecht is. De geallieerden

hadden bewust het doel met hun bombardementen een *Feuersturm* te provoceren, een door de hitte van een uitgebreide brand veroorzaakt schoorsteeneffect, zoals dat al 2,5 jaar eerder bij de luchtaanval op Hamburg was opgeroepen. In Berlijn werd dat effect niet bereikt door de ruim opgezette stedenbouwkundige structuur en door het weer tijdens de bombardementen. In Dresden was de luchtaanval extreem effectief en had daardoor ook extreme impact voor de bevolking.

Zo blijft het verwoestende bombardement van 72 jaar geleden de gemoederen in Dresden ook bijna driekwart eeuw na dato nog bezig houden. Op zich is de discussie over oorzaak en gevolg en wijze van herdenking positief zolang deze bijdraagt tot reflectie over gebeurtenissen in het verleden, die uiteindelijk tot de verwoesting van de stad leidden.

Han Verschuur

20 februari 2017